

УДК 347.191.1

Ольга Зозуляк,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права Юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПОРЯДКОМ СТВОРЕННЯ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу питань, пов'язаних із класифікацією підприємницьких юридичних осіб у межах такого класифікаційного критерію як порядок створення. Обґрунтовано можливість застосування класифікаційного критерію, що втілений в рамках ст. 81 ЦК України, до підприємницьких юридичних осіб та сприйняття його як критерію першого рівня класифікації. Даний критерій відображатиме місце підприємницьких юридичних осіб у системі юридичних осіб у цілому.

Також у статті доводиться можливість створення підприємницьких юридичних осіб публічного права у тих організаційно-правових формах, що визначені для юридичних осіб приватного права. З урахуванням того факту, що більшість підприємницьких юридичних осіб публічного права діють на унітарних началах, найбільш оптимальними організаційно-правовими формами, у яких вони створюються, є установа, заклад та фонд.

Спираючись на наведене теоретичне бачення щодо класифікації підприємницьких юридичних осіб на юридичні особи публічного та приватного права, зроблено відповідні пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України, зокрема ст. 81 ЦК України.

Ключові слова: підприємницька юридична особа, юридична особа публічного права, фонд, заклад, установа.

Класифікація юридичних осіб, як вірно зазначає В. А. Васильєва, передбачає їхній логічно обґрунтований поділ, у межах якого були б задіяні усі види юридичних осіб [1]. При цьому будь-які класифікаційні характеристики різних юридичних осіб, у тому числі підприємницьких, будуються за допомогою певних класифікаційних рівнів з використанням дихотомії. Пошук підстав класифікації повинен розпочинатись із легальних класифікаційних критеріїв, що застосовуються щодо поділу юридичних осіб на рівні ЦК України в цілому, адже вони (критерії) є базовими для правильного розуміння конкретного різновиду як підприємницької, так і підприємницької юридичної особи та завершуватись логічним науковим обґрунтуванням внутрішньої структури підприємницьких структур зі статусом юридичної особи.

Непідприємницькі юридичні особи характеризуються значною розгалуженістю, що у сукупності із низьким рів-

нем юридичної техніки законів, що врегульовують їх правове становище, створює серйозні труднощі при здійсненні їх видової характеристики. З огляду на це, актуальними є питання щодо вдосконалення існуючих критеріїв класифікації підприємницьких юридичних осіб. Враховуючи те, що першим за розміщенням та за значущістю у ЦК України виступає критерій поділу юридичних осіб за підставою порядку створення на юридичні особи публічного та приватного права, у рамках цієї статті спробуємо окреслити перспективи його використання як первинного критерію при характеристиці системи підприємницьких юридичних осіб та з приводу можливості функціонування підприємницьких юридичних осіб публічного права у тих організаційно-правових формах, які визначаються в ЦК України для юридичних осіб приватного права.

Більшість підприємницьких юридичних осіб, передусім тих, що побудовані на корпоративних началах, діють

як юридичні особи приватного права. Це цілком об'єктивно, адже у такий спосіб, у першу чергу, через діяльність громадських об'єднань зі статусом юридичної особи, що спрямовують свої зусилля у різних сферах суспільного буття, є можливість реалізувати права громадян у різних напрямках життєдіяльності від соціально-економічної до політичної.

Разом з тим, є також потреба у функціонуванні й невідприємницьких юридичних осіб, які за порядком створення є юридичними особами публічного права, і на сьогодні на рівні окремих законів врегульовано правовий статус останніх. А це означає, що невідприємницька юридична особа може бути юридичною особою як приватного права, так і публічного, що дозволяє зробити висновок з приводу можливості застосування класифікаційного критерію, що втілений в рамках ст. 81 ЦК України до невідприємницьких юридичних осіб.

Сприймаючи поділ невідприємницьких юридичних осіб на юридичні особи публічного та приватного права за критерієм порядку створення як класифікацію першого рівня, не менш важливим є питання з приводу функціонування юридичних осіб публічного права, у тих організаційно-правових формах, у яких створюються юридичні особи приватного права. Відправним пунктом у даному питанні є ч. 3 ст. 81 ЦК України, в межах якої визначено, що даним Кодексом встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права. Порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом. Наведена норма дала простір для міркувань, які висловлюються цивілістами з приводу того, що категорія «організаційно-правова форма» юридичної особи використовується тільки у тих випадках, коли йдеться про юридичну особу приватного права. Так, у рамках роботи інтернет-форуму «Види та організаційно-правові форми юридичних осіб» В. В. Кочин висловлюється, що організаційно-правова форма є базовим критерієм поділу юридичних осіб, але для юридичних осіб приватного права (ч. 3 ст. 81 ЦК України) [2]. Нами ж вважається, що положення норми, наведеної нами вище, слід сприймати у ключі неможливості ЦК України регулювати по-

рядок створення та окремі елементи правового статусу юридичної особи публічного права, адже вона створюється в розпорядчому порядку. Проте юридичні особи (у тому числі й юридичні особи публічного права) виступають передусім центральними фігурами саме цивільних правовідносин, учасником інших правовідносин вони виступають уже в тій оболонці, яка визначена фундаментальними положеннями цивільно-правового регулювання.

Такий підхід нам видається концептуально вірним з огляду і на системоутворюючий характер норм, що зосереджені передусім у ЦК України та регулюють діяльність юридичних осіб. Саме в межах Кодексу зосереджуються фундаментальні положення щодо сутності, ознак, цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, їх видів та організаційно-правових форм. Якщо дозволити на рівні спеціальних законів визначати наведені вище характеристики юридичної особи — це неминуче призведе до викривлення її цивілістичної сутності та закладення різних підходів щодо їх врегулювання. Положення ЦК України виступають ядром регулювання правового становища юридичних осіб та є основоположними для розвитку тих нормативно-правових актів, якими деталізовано правовий статус специфічних видів юридичних осіб, що не тільки різняться за порядком створення, а й діють у різних сферах економіки: банківській, соціальній, аграрній, інвестиційній, страховій та інших. Тільки з використанням цивілістичної «канви» положення комплексних галузей зможуть вийти на якісне врегулювання тих відносин, що складають їх предмет правового регулювання. Юридичні особи публічного права повинні обирати ту із організаційно-правових форм, що визначена в рамках ЦК України, а не продукувати нові, які кожного разу прийдеться кваліфікувати на їх цивілістичні характеристики.

У рамках монографії «Види та організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права» І. М. Кучеренко зосереджує увагу на дослідженні специфіки тих організаційно-правових форм, які за порядком створення характерні саме для юридичних осіб приватного права [3]. Наведена робота, яка по праву належить до однієї з перших фундаментальних робіт у вітчизняній цивілістиці за окресле-

ним напрямом, також, до речі, стала поштовхом до ідеї з приводу того, що категорія «організаційно-правова форма» характерна тільки для юридичних осіб приватного права, а юридичні особи публічного права створюються у якихось інших організаційно-правових формах, які не підпадають під сферу правового регулювання цивільного законодавства. Проте, очевидно, що, оскільки тематика дослідження стосувалась саме юридичних осіб приватного права, то науковець й не порушувала проблемні аспекти щодо діяльності юридичних осіб публічного права більшою мірою, ніж це вимагали предметно-об'єктні характеристики дослідження. Але це зовсім не означає, що цивіліст заперечувала можливість існування юридичних осіб публічного права в організаційно-правових формах, що визначені для юридичних осіб приватного права. Більше того, у своїх подальших дослідженнях, зокрема у статті «Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права», І. М. Кучеренко розвиває ідею функціонування досліджуваних учасників цивільних правовідносин у тих організаційно-правових формах, що характерні для юридичних осіб приватного права. Інститут організаційно-правових форм юридичних осіб, зазначає автор, — це цивільно-правовий інститут, тому види організаційно-правових форм як для юридичних осіб приватного права, так і для юридичних осіб публічного права повинні бути **єдиними** (виділено нами. — О. З.), оскільки саме норми цивільного права повинні регулювати відносини щодо об'єктів права власності на окремі види корпоративних прав (акції, частки у статутному капіталі тощо), вид відповідальності засновника (учасника) за зобов'язаннями юридичних осіб. Серед організаційно-правових юридичних осіб публічного права І. М. Кучеренко виділяє, зокрема, установу, заклад, фонд [4]. Подібної позиції дотримується й Т. В. Блащук. Наголошуючи на невизначеності цивільно-правового становища юридичних осіб публічного права, авторка зауважує, що нагальною є необхідність виокремлення та закріплення на рівні законодавства загальних принципів створення юридичних осіб публічного права. Такими принципами можуть бути, по-перше, створення їх в організаційно-правовій формі, що дозволена Ци-

вільним кодексом України, зокрема у формі установи, що спростить вступ таких осіб у цивільні відносини і дасть змогу іншим учасникам відносин визначити їх правовий статус [5]. З наведеними міркуваннями цивілістів однозначно погоджуємось.

Підняту нами проблему можна розглядати і в площині ідеї щодо меж регулювання ЦК України відносин, які за своєю глибинною сутністю є приватно-правовими. У цьому зв'язку абсолютно вірними видаються міркування одного із розробників ЦК України — професора А. С. Довгерта, який зазначає що для приватноправових відносин характерний єдиний «генний код», який обумовлює єдність природного приватного права, яка означає, що в усіх сферах відносин, де є свобода учасників, діють ті самі принципи. Єдність природного приватного права, яку усвідомлювали розробники ЦК України, пояснює такий елемент концепції нового ЦК України як єдність цивільної кодифікації. Автор зазначає, що сьогодні, порівняно з радянським періодом, ЦК України і весь інструментарій цивільного права застосовуються до врегулювання цивільних відносин у різних сферах, вміщуючи спеціальні норми щодо їх регулювання відносин [6]. Цитовані міркування А. С. Довгерта переконують в універсальності ЦК України для різноманітних за економічним змістом правовідносин, які за своєю суттю тяжіють до приватноправових. А це ще раз свідчить про те, що коли йдеться про роль ЦК у регулюванні правового становища різних за своєю суттю та видовими характеристиками юридичних осіб, то його положення повинні поширюватись і на юридичних осіб публічного права, зокрема в частині визначення і їх організаційно-правових форм та інших базових елементів цивільно-правового статусу.

Звичайно, тут слід враховувати, що держава чи територіальна громада мають свою специфіку як учасники цивільних правовідносин. Така особливість їх правового становища, що впливає із ст. 2 ЦК України, спричинила у вітчизняній цивілістичній доктрині різні підходи з приводу окреслення цивільно-правової характеристики даних суб'єктів: сприйняття їх як юридичних осіб публічного права та як особливих учасників цивільних правовідносин, які не

належать до юридичних осіб публічного права.

Так, прибічниками тези, що держава та інші публічно-правові утворення, визначені у ЦК України, є юридичними особами публічного права, виступають представники групи розробників ЦК України — Н. С. Кузнецова та А. С. Довгерт. Аналізуючи здобутки кодифікації цивільного законодавства, цивілісти відзначають, що юридичний загал не цілком усвідомив і деякі новели ЦК України щодо юридичних осіб публічного права. Так, у Кодексі записано, що учасниками цивільних відносин є держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Ці положення (ч. 2 ст. 2 ЦК України) часом тлумачать таким чином, що Кодекс відносить державу, АРК тощо до самостійного, окремого, третього виду учасників цивільних відносин. Таке тлумачення не відповідає концепції ЦК України, засадам громадянського суспільства та доктрині приватного права. Світова практика не знає іншої юридичної конструкції для визнання центру юридичних інтересів як суб'єкта цивільного права, крім конструкції юридичної особи. Тому державу Україна, АРК та територіальні громади у цивільному обороті слід характеризувати як юридичні особи публічного права. Значення цього висновку важко переоцінити. Наприклад, міжнародний цивільний оборот був би просто неможливим, якщо в державі чи міжнародних урядових організаціях — учасниках цивільних відносин вбачалось щось інше, ніж юридичні особи публічного права. На помилковість поглядів на державу в цивілістичному аспекті як на особу *sui generis* (а не як на юридичну особу) вказують навіть деякі положення українських законів [7]. Отже, за таким підходом публічно-правові інституції належать до юридичних осіб публічного права.

Як уже зазначалось, серед концепцій сутності публічно-правових утворень як учасників цивільних правовідносин є й така, сутність якої полягає у тому, що держава, територіальна громада та інші публічно-правові утворення є особливими учасниками цивільних правовідносин, які, тим не менш, не належать до юридичних осіб публічного права. Зокрема В. І. Борисова, будучи перекона-

ною, що ні державу, ні інші публічні утворення не віднесено до юридичних осіб публічного права та доволі позитивно сприймаючи цей факт, визнає, між тим, їх самостійними учасниками цивільних правовідносин. Науковець убачає серед причин такого підходу передусім публічну владу, що є конститутивною ознакою держави, та її правотворчу функцію, що дозволяє державі самостійно визначати порядок, форми та характер прав у межах цілей свого існування [8].

Проте, не вдаючись у глибинну дискусію з цього приводу, слід вказати, що якщо суб'єкт публічного права перебуває в оболонці юридичної особи публічного права, то немає якихось нормативних заборон щодо використання ним тієї чи іншої організаційно-правової форми, що визначена для юридичних осіб приватного права. Грунтовні наукові розробки за напрямом участі юридичних осіб публічного права у відносинах приватноправової сфери здійснені О. О. Первомайським. Автор наголошує, що правові форми участі в цивільних відносинах тих суб'єктів публічного права, що прямо не визнані чинним законодавством як юридичні особи, характеризуються низкою особливостей. У першу чергу, йдеться про таких суб'єктів як держава Україна та територіальні громади. Особливості участі цих суб'єктів у цивільних відносинах полягають у тому, що стосовно них є актуальним питання як безпосередньої, так і опосередкованої форми участі у цивільних правовідносинах [9]. У рамках цієї ж статті науковець зазначає, що при здійсненні безпосередньої участі досліджуваних суб'єктів у відносинах приватної сфери тих форм, що визначені у рамках статей 167—169 ЦК України недостатньо, у зв'язку з чим цивіліст пропонує закріпити в чинному ЦК окремі засади участі суб'єктів публічного права в цивільних правовідносинах та вказівку на ширше коло правових форм, з використанням яких ці суб'єкти можуть брати участь в цивільних правовідносинах [10]. Проте, коли йдеться про опосередковану участь зазначених суб'єктів у цивільних правовідносинах відповідно до статей 167—169 ЦК України, автор наголошує, що правові форми участі суб'єктів публічного права, які є юридичними особами публічного права, у цілому відповідають тим звичним формам, що використовуються й юридични-

ми особами приватного права. Таку позицію автора абсолютно сприймаємо та відштовхуємось від неї поряд з іншими аргументами у доведенні можливості використання тих правових форм участі та організаційно-правових форм, що визначені для юридичних осіб приватного права до юридичних осіб публічного права, тим більше, що акти спеціального законодавства йдуть таким шляхом. Для прикладу, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб як юридична особа публічного права діє в організаційно-правовій формі установи, що визначена у рамках ЦК України. Організаційно-правова форма установи закріплена за багатьма іншими юридичними особами публічного права у тих законодавчих актах, що врегульовують їх правове становище. Інколи нормативно-правові акти побудовані таким чином, що у них не визначено легально, до якої організаційно-правової форми належить та чи інша юридична особа публічного права, що є непідприємницькою. У цьому випадку потрібен комплексний аналіз такої юридичної особи на характеристики, які індивідуалізують ту чи іншу організаційно-правову форму юридичної особи.

Наведене дає підстави стверджувати про можливість застосування класифікаційного критерію, що втілений у ст. 81 ЦК України до непідприємниць-

ких юридичних осіб з використанням щодо юридичних осіб публічного права тих організаційно-правових форм, що визначені для юридичних осіб приватного права.

Однозначним сприйняттям пропозованих нами міркувань щодо поширення на юридичні особи організаційно-правових форм, що визначені в ЦК України, буде внесення змін до положень ч. 3 ст. 81 ЦК України та викладення її у такій редакції: «...даним Кодексом встановлюються порядок створення, правовий статус юридичних осіб приватного права. Порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом». У ч. 1 ст. 83 ЦК України слід помістити вказівку з приводу того, що ті організаційно-правові форми, що визначені в ЦК України, поширюються на юридичних осіб як публічного, так і приватного права.

Організаційно-правовими формами юридичних осіб публічного права виступають передусім ті, що характерні для юридичних осіб, які побудовані на унітарних началах, таких як установа, фонд, заклад, із подальшим напрацюванням теоретичних положень щодо обґрунтування їх специфіки та на цій основі вдосконалення положень ЦК України шляхом їх закріплення.

ПРИМІТКИ

1. Васильєва В. А. Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин / В. А. Васильєва // Корпоративне право України: підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — С. 88.

2. Кочин В. В. Про базові критерії систематизації юридичних осіб [Електронний ресурс] / В. В. Кочин // Інтернет-форум «Види та організаційно-правові форми юридичних осіб». — Режим доступу : <https://www.facebook.com/groups/572086916224531/?fref=ts>. — (Дата звернення 02.12.2014).

3. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І. М. Кучеренко. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — 328 с.

4. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права / І. М. Кучеренко // Університетські наукові записки. — 2007. — № 2 (22). — С. 134—146.

5. Блащук Т. В. Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах / Т. В. Блащук // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць / редкол. : Крупчан О. Д. (гол. ред.) [та ін.]. — К. : НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2009. — Вип. 8. — С. 52.

6. Довгерт А. Кодифікація цивільного права незалежної України — важливий етап розвитку цивільної доктрини / Анатолій Довгерт // Право України. — 2014. — № 6. — С. 35—47.

7. Кузнецова Н. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації / Кузнецова Наталія, Довгерт Анатолій // Право України. — 2014. — № 2. — С. 9—25.

8. Борисова В. І. Публічно-правові утворення як учасники цивільних відносин / В. І. Борисова // Проблеми цивільного права та процесу : матер. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (7 червня 2014 р.). — Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. — С. 19—24.

9. Первомайський О. О. Участь суб'єктів публічного права в цивільних відносинах: засади та форми / О. О. Первомайський // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць / редкол. : Кривченко О. Д. (гол. ред.) [та ін.]. — К. : НДІПіП НАПрНУ, 2012. — Вип. 11. — С. 52—55.

10. Там само.

Зозуляк Ольга. Теоретико-правовые аспекты классификации некоммерческих юридических лиц по порядку создания.

Статья посвящена теоретико-правовому анализу вопросов, связанных с классификацией некоммерческих юридических лиц в рамках такого классификационного критерия как порядок создания. Обоснована возможность применения классификационного критерия, который воплощен в рамках ст. 81 ГК Украины, к некоммерческим юридическим лицам и восприятие его как критерия первого уровня классификации. Данный критерий отображает место некоммерческих юридических лиц в системе юридических лиц в целом.

Также в научной статье доказывается возможность создания некоммерческих юридических лиц публичного права в тех организационно-правовых формах, которые регламентированы для юридических лиц частного права. С учетом того факта, что большинство некоммерческих юридических лиц публичного права действуют на унитарных началах, наиболее оптимальными организационно-правовыми формами, в которых они создаются, является учреждение, заведение и фонд.

Опираясь на приведенное теоретическое исследование классификации некоммерческих юридических лиц на юридические лица публичного и частного права, сделаны соответствующие предложения по совершенствованию действующего гражданского законодательства Украины, в частности ст. 81 ГК Украины.

Ключевые слова: некоммерческое юридическое лицо, юридическое лицо публичного права, фонд, учреждение.

Zozuliak Olga. The theoretical aspects of classification of non-commercial legal entity in order of creation.

The article is devoted to theoretical and legal analysis of issues related to the classification of non-commercial legal entities within such classification criteria as order creation. The author justifies the possibility of application the classification criteria that embodied under article 81 of the Civil Code of Ukraine non-commercial legal entities and perception of his first criterion of classification. This criterion will reflect the place non-commercial legal entities in the system of entities in general.

Also in scientific article the author approves the ability to create non-commercial legal entities of public law in those organizational-legal forms which are defined for legal entities of private law. Taking into account the fact that most of non-commercial legal entities of public law operate in unitary principle, the most suitable organizational and legal forms in which they are created are an institution and a fund.

Resisting on the given theoretical vision of the classification non-commercial legal entities for legal entities of public and private law, the author makes relevant proposals for the improvement of the current civil legislation of Ukraine, in particular article 81 of the Civil Code of Ukraine.

Key words: a non-commercial legal entity, a legal entity of public law, a fund, an institution, an organization.